

Modern egynyelvű francia szótárak Québecben

A franciák törődnek a nyelvükkel, óvják, védik, ápolják azt. A francia anyanyelvű québeciek méginkább ezt teszik, más szempontból azonban bizonytalanok a nyelvi identitás tekintetében (Bouchard 1998). A québeci francia nyelv szókincse javarészt Franciaországból származik, néha azonban előfordul, hogy egyes lexikai egységek már nem is használatosak a standard francia nyelvben. Ugyanakkor a québeci francia nyelv jónéhány olyan elemmel gazdagodott önálló fejlődése során, amelyeket a helyi szokások, a földrajzi- és klímaviszonyok sajátos volta alakított ki. Az angol nyelvterület és a bennszülött őslakosság nyelvi hatása sem elhanyagolható.

E körülmények ismeretében gyakorta merül fel a kérdés, hogy önálló nyelvnek tekintsük-e a québeci francia nyelvet, vagy pedig a francia egy változatának. Még a nyelvészek körében sem találunk egységes álláspontot. A lexikográfusok köre is megosztott. Ez a „vetélkedés” az egyes irányzatok között a szótárhasználó malmára hajtja a vizet. Kiváló szótárak láttak ugyanis napvilágot. Más-más koncepciót követtek ezek a munkák, így a szótárforgató kedvére válogathat, céltudatosan, az öt leginkább kiszolgáló szógyűjtemények között.

1994-ben Cajolet-Laganière (1998) napvilágra hozta egy általa végzett közvélemény kutatás eredményét, amelyben megállapítja, hogy a Québecben megkérdezett emberek nem szógyűjteményekre vágnak, még csak nem is leíró jellegű munkákra, hanem egyszerűen olyan általános szótárra, amelyben a Québecben használatos szókinccset megkülönböztetnék a más földrajzi területeken használt francia nyelvi szókinccstől. Fontossági sorrendben, véleményük szerint, meg kellene különböztetni a földrajzi helyek szerinti eltéréseket, a normától elütő formákat és a nyelvi szinteket.

Vannak Québecben kiadott szótárak, amelyeket fenntartás nélkül fogad el a közönség, ilyen például az 1930-ban napvilágot látott *Glossaire du parler français au Canada*, vagy a *Dictionnaire historique du français québécois*, amelyet a Claude Poirier vezette lexikográfus csapat alkotott a Laval Egyetemen (1998). Mivel ezek a szótárak kizárólag a québecieknek szólnak és a québeci szókinccs leírására hivatottak, ezért céljuk egyértelmű és a fogadtatás is pozitív. Hátrányuk azonban, hogy nem használhatóak általános egynyelvű szótárként, így szűk körben terjedtek el.

A québeci nyelvészek egy csoportja (Villers 1999) úgy véli, hogy a québeci szótárforgatónak olyan szótárra van szüksége, amely teljes körű leírást ad a francia nyelvről, a standard nyelvről, ugyanakkor a québeci francia nyelv sajátosságait is tartalmazza. Mindezt egy adott szótár keretein belül, ábécérendben. Valójában csak akkor érthetjük meg igazán a québeci gondolkodásmódot a szótárírás és

szótárhasználat területén, ha röviden áttekintjük a Québecben született egynyelvű francia szótárak kezdeteit és fejlődésük történetét.

A XVIII. században Pierre-Philippe Potier, egy Belgiumból indult misszionárius kezdte meg a szószedetek gyűjtésének sorát (*Premier glossaire canadien*). Még ebben a században kezdte munkásságát Jacques Viger, de csak a XIX. század elején jelent meg az a mű, amely a *Néologies canadiennes* (1810) címet kapta. E korszakban már megjelennek azok a kiadványok, melyek főként a franciaországi francia nyelv és a québeci francia nyelv különbségeire hívják fel a figyelmet. Javarészt tankönyvekről (pl. Thomas Maguire, *Manuel des difficultés*, 1841) szószedetokról és persze szótárakról van szó. Ezekben a kezdeti próbálkozásokban már érződik a francia nyelvi norma iránti érzékenység, amely ekkor leginkább a kanadai francia szókincs elvetését kezdeményezte (Saint-Yves 2002).

A XIX. század során született munkák inkább didaktikai jellegűek, mint Boucher-Belleville, Caron, Rinfret kiadványai, amelyek semleges álláspontot képviselnek a norma kérdésében, mivel céljuk az oktatás és a nyelvi hibák kiküszöbölése. A korábbi század purista vonalát folytatják, azaz a francia nyelvi variánsokat ellenzők táborába sorolhatók Thomas Maguire, Jules-Fabien Gingras és Joseph-Amable Manseau, akiknek jócskán akadnak majd követői a XX. századi lexikográfusok soraiban (Clapin, Blanchard stb.).

A XIX. század végén már érezni lehetett, a XX. század kezdetétől pedig egyértelművé vált, hogy kedvezőek a feltételek ahhoz, hogy különféle koncepciójú szótárak szülessenek. Ez az új típusú, pozitív gondolkodást tükröző hozzáállás nagy lendületet adott a kanadai francia nyelv pontos és részletes leírását célul kitűző munkák létrejöttének. Dunn nyitja meg a glosszáriumi sorát, az 1750 szócikkből álló kifejezés gyűjteményével, amely tartalmazza az általa hibásnak ítélt szófordulatokat. Korpuszként ő már francia irodalmi idézetekkel is szolgál, szükségesnek ítéli a neologizmusokat azokban az esetekben, amikor helyspecifikus tárgyak vagy fogalmak leírása szükséges, ellenzi a kettős szóhasználatot. Ez utóbbi esetben a francia kifejezést részesíti előnyben az angol megfelelőjénél. Clapin 4000 szócikkből álló *Dictionnaire canadien-français* című munkája, majd Dionne *Parler populaire des Canadiens français* gyűjteménye (15000 szócikk), ezt követően a *Glossaire du parler français au Canada*, a „Société du parler français” kiadványa egyértelműen korszakalkotó jelentőségűek voltak.

Clapin messzebb jut kutatásaiban, mint Dunn, szükségesnek tartja, hogy munkája enciklopédikus elemekkel bővüljön, a kanadai francia nyelvet, mint a francia nyelv egy változatát írja le. Véleménye szerint a kanadai francia nyelv a francia „anyanyelv” egy változata, annak a folytatása, amely új földrajzi viszonyok között jött létre (Saint-Yves 2002). Dionne úgy vélte, hogy a gyűjteményében szereplő szavak és kifejezések mindegyike a kanadai francia nyelvből ered. A kutatások azonban azt igazolták, hogy egy részük korábban már jelen volt franciaországi francia nyelv valamelyik dialektusában, vagy a népnyelvben. A *Glossaire du parler français au Canada* nem általános nyelvszótár, az általános szókincs

nem szerepel benne. Inkább kiegészítője egy általános nyelvi szótárnak, hiszen ez a szógyűjtemény területi felosztásban tárgyalja a specializált szókincset (technika, repülés, tájszavak stb.). A gyűjtés, amely 1902-től 1962-ig tartott és egész Québecet megmozgatta, leginkább a dialektusokból szerzett lexikai egységeket tartalmazza. Ismeretes azonban, hogy ezek a nyelvek nem rendelkeznek irodalmi forrásokkal, vagy kevés ilyen forrás áll rendelkezésre (ugyanis javarészt beszélt nyelvi formában jelennek meg), ezért a filológiai megközelítés gyakorlatilag kizárható.

1930 és 1954 között leggyakrabban folyóiratokban találkozhatunk a kanadai nyelvet érintő írásokkal (*Le Canada français*, *La Revue de l'Université Laval*). Bélisle (1954) szótára új fejezetet nyit a québeci lexikográfia történetében. A szerző megpróbál eleget tenni az összes szótárhasználó igényének. Célja a kanadai francia nyelv jellegzetességeinek leírása mellett az összes olyan lexikai egység feltüntetése, amelyeket a québeci francia nyelv is és a franciaországi francia nyelv is tartalmaz. Bélisle felhasználja a korábbi szótárak szóállományát (Dunn, Clapin, *Glossaire*), ily módon tradicionális szótári besorolást kap a nyelvészekről. A szótár több javításon ment keresztül és több kiadást megért, legnagyobb érdeme, hogy önálló lexikográfiai kutatásokon alapuló munka. Bélisle szótárában ötvözötte az 1930-as években napvilágot látott Littré kéziszótár nomenklatúráját, és kiegészítette az általa gyűjtött, mintegy 8000 kanadai francia lexikai egységgel.

Az 1980-ban megjelent Bergeron szótár sok vitát váltott ki és sok kritika érte. Leginkább azt vetették a szerző szemére, hogy a norma kérdését teljes mértékben figyelmen kívül helyezte. A szerző célja a korábbi források felelevenítése mellett további definíciók bevitelére volt. Tulajdonképpen a francia általános szótárak mintájára egy québeci francia szótárt szerkesztett.

1985 után a québeci lexikográfia új lendületet vett és az ezt követő periódusban megjelent munkák tükrözik is a québeciek szemléletváltását. Az 1985-ben megjelent *Trésor de la langue française au Québec (TLFQ)* kizárólag a Québecben használt szókincset vizsgálja, de azt részletesen. Nemcsak nyelvszótár, hanem enciklopédia is egyben. Az ezt követő szótárak, mint a *Dictionnaire du français Plus (DFP, 1988)* és a *Dictionnaire québécois d'aujourd'hui (DQA, 1992)*, már komplett nyelvi szótárak. Megjelenésük után ismét kiújulnak a viták a québeci nyelv és a francia nyelvi norma, egyben a québeci identitás körül, amelynek egyik alappillére a szótár. A *DFP*-t ugyanazok a szerzők állították össze, mint a *TLFQ*-t, így tehát támaszkodhattak arra az óriási adatbázisra, amelyet a nagyszótár írásához felhasználtak. Szükséges volt, hogy az 1960–70-es években Québecben végbemenő változások után – gondoljunk a *Révolution tranquille* („Csendes forradalom”) korszakára, vagy az önálló Québecért folytatott megmozdulásokra – létrejött új társadalmi és politikai viszonyok között foglalkozzanak a nyelv kérdésével is. A nyelvi norma kérdése fontos volt korábban is, de mindeddig nem született olyan szótár, amely a nyelvészek számára is megnyugtató módon tudta volna kezelni ezt a kérdést. E tekintetben ez a szótár korszakalkotó mű. Alapul

a Franciaországban referenciaként működő *Petit Robert* szolgált. A *PR* esetében természetesen a francia standard nyelv volt a kiindulópont, a *DFP* szerzői a québeci standard nyelvet helyettesítették be a helyére, ily módon a franciaországi szókincs, mint földrajzi változat jelenik meg a szótárban (Wooldridge 1989). Így jött tehát létre az első olyan egykötetes québeci francia nyelvészeti szótár, amely megfelelt az akkori elvárásoknak. Pozitív kritikát kapott a média, a nagyközönség és a nyelvészek körében is. Már a megjelenés időpontjában úgy gondolták a szerzők, hogy folyamatosan dolgoznak a szótáron, javítgatván azokat a pontatlanságokat, amelyek egy ilyen nagy vállalkozás velejárói: további jelentések feltüntetése, neologizmusok bevétele stb. várván az új kiadást. A *DQA* úgy is felfogható, mint a *DFP* egy második kiadása, hiszen a Robert szótárak sorába illeszkedik, Alain Rey felügyelete alatt készült. A pedagógiai szempontokat is szem előtt tartó, mintegy 40000 szót tartalmazó referencia szótár célja a mai nyelv leírása.

A *DFP* kiadásának évében jelenik meg egy másik szótár, a *Multidictionnaire des difficultés de la langue française* (Ed. Québec/Amérique), amelynek harmadik kiadása új címet visel: *Multidictionnaire de la langue française* (1997). Ez a kiadvány egy kötetben szótár, nyelvtan, a francia nyelv nehézségeit magyarázó mű, amely felhívja a figyelmet az olyan québeci kifejezésekre és angol fordulatokra, amelyeket célszerű elkerülni. Praktikus szótár mindazok számára, akik a gyakorlati nyelvhasználat során nehézségekkel küszködve egy kötetben megtalálják a szükséges válaszokat. A szerző nagy hangsúlyt fektet a nyelvi regiszterek feltüntetésére.

Az 1998-ban megjelenő kitűnő *Dictionnaire historique du français québécois* folytatja a Dunn, Clapin és az 1930-as *Glossaire* által megszabott irányvonalat. Szerzői sikerre viszik azt a vállalkozást, hogy a québeci francia szókincset nemcsak a francia regionalizmusokkal hasonlítják össze, hanem nyomon követik a szókincs fejlődését a franciaországi nyelv történetében és a québeci francia nyelv fejlődéstörténetében is, a XVII. századtól kiindulva napjainkig. Több mint 600 québeci kifejezést és ezen túl több mint 3000 Québecben használt szót tartalmaz történetiségében feldolgozott formában.

A több kiadást is megért *Dictionnaire québécois français. Mieux se comprendre entre francophones* (Montréal, Guérin, 1999), Lionel Meney munkája nyomán ismét fellángoltak a québeci francia nyelv identitása körüli csatározások. Leginkább azt vetik szemére a Québecben élő francia nyelvésznek, hogy már a címben úgy tünteti fel a québeci francia nyelvet, mint önálló nyelvet, azt sugallván, hogy itt egy kétnyelvű szótárról van szó. Elavultnak és sikertelennek minősíti több nyelvész is (Faribault 2002). A felhasználók körében és Franciaországban azonban sikeresen szerepel a szótár.

A századforduló új kihívások elé állítja a québeci lexikográfusokat. Québec lakosságának összetétele ugyanis megváltozott (ld. Montreal): sokan telepedtek le ebben a kanadai tartományban, akik még csak nem is frankofón területről származnak. Számukra a francia is és a környező területek angol nyelve is idegen

nyelv. A beáramló idegen ajkúak azonban gazdagítják a szókincset. Ebben a helyzetben már nemcsak a québeci nyelv belső törvényszerűségeivel kell foglalkozni, hanem az idegen szavak beáramlásával is. Ez a nyelvi sokszínűség természetesen hat a szótárkultúrára is. A jövőben megjelennek majd ezek az idegen eredetű kifejezések is a szótárakban, amennyiben megőrzi őket a québeci francia nyelv.

Franciaországban több frankofón szótár látott napvilágot, köztük a *Dictionnaire universel francophone* (Hachette, 1997). Québecben is folytak a kutatások, amelyek eredményeképpen létrejött a *Base de Données Lexicographique Panfrancophone (BDLP)*. Az ötlet, miszerint égetően szükséges lenne a nemzetközi szintű összefogás a frankofón tudat meghatározására, még Maurice Piron (1975) belga tudóstól ered, az 1970-es évek derekáról. Az 1980-as években Bernard Quemada (1990) gyűjtötte maga köré azokat a belga, francia, svájci és québeci lexikográfusokat, akik közreműködtek a *Trésor des vocabulaires francophones (TVF)* létrehozásában. E nemzetközi kutatókból álló csapat célja az volt, hogy a francia nyelv lexikai forrásait felderítsék, és a frankofón országokban élő nyelvi variánsokat leírják. A *TVF* elektronikus adatbázisa szolgált tehát a *BDLP* alapjául. A *TLFQ*-t létrehozó kutatók 1991 óta foglalkoztak a kérdéssel Québecben, végül 1995-ben Claude Poirier, a *TLFQ* csapat vezetője a Laval Egyetemen, és Michel Francard (Louvain-la-Neuve-i Egyetem, Belgium) elfogadták, hogy folytatják a Quemada által elkezdett munkát. Tíz ország/földrajzi terület lexikográfusai vettek részt a nagyszabású kutatásban (Poirier 2003): Akádia, Algéria, Belgium, Burundi, Kamerun, Franciaország, Marokkó, Québec, Réunion és Svájc.

Az elektronikus feldolgozás lehetősége komoly távlatokat nyitott a szótárkultúrában. Québecben létrejött a „Réseau des corpus lexicaux québécois” öt egyetem részvételével: Université Laval, Université de Montréal, Université du Québec à Montréal, Université du Québec à Rimouski, Université de Sherbrooke.

A legújabb munka, Hélène Cajolet-Laganière és Pierre Martel *Dictionnaire français québécois d'usage standard*ja várhatóan 2007-ben jelenik meg elektronikus és papíralapú formátumban. A szerzők állítása alapján ez lesz az első québeci általános nyelvi szótár, amely kizárólag québeci adatbázisra épül (kb. 50 millió lexikai egység). A szótárban helyet kapó szókincs 20%-a québeci francia szó, leginkább az időjárásra, a szociális és politikai viszonyokra, az építkezésre, a növény- és állatvilágra vonatkozó szókincs. A szerzőpár a québeci francia standard nyelvre koncentrált a szótár készítése során, így főként a választékos stílusban írott szövegek (irodalmi, tudományos, sajtónyelvi és adminisztratív) feldolgozása dominált. A kötet 60000 szócikket tartalmaz (300000 jelentés) és igyekszik eleget tenni a szótárforgatók igényeinek, amelyeket felmérések alapján teszteltek és közvélemény-kutatást folytattak. A Sherbooke Egyetem Franqus kutatócsoportjának munkája már részben elérhető Interneten.

Igazságtalan lenne az észak-amerikai kontinens francia nyelvű lakóival szemben, ha csupán Québecre szorítkozna a kutatás a lexikológia és a lexikográfia területén. Ne feledkezzünk meg például Akádiáról sem, ahogy ezt a legújabb

québeci szótárak teszik, mint például Yves Cormier, *Dictionnaire du français acadien* (Montréal, Ed. Fides, 1999). Ennek a szótárnak is volt előzménye, a *Glossaire acadien*, amelyet Pascal Poirier szerkesztett (1928–1953) és amely 1993-ban új kiadást ért meg Pierre Guérinnek köszönhetően. Mindkét szótár nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a francia nyelvű közösség kulturális szokásainak méltó teret adjon.

Québeci francia szótárak (időrendi válogatás a teljesség igénye nélkül)

Pierre-Philippe Potier. 1743–1758. *Façons de parler proverbiales, triviales, figurées, etc. des Canadiens au XVIIIe siècle.*

Jacques Viger. 1810. *Néologie canadienne, ou Dictionnaire des mots créés en Canada et maintenant en vogue.*

Thomas Maguire. 1841. *Manuel des difficultés les plus communes de la langue française, adapté au jeune âge, et suivi d'un recueil de locutions vicieuses.*

Jean-Baptiste Boucher-Belleville. 1855. *Dictionnaire des barbarismes et des solécismes les plus ordinaires en ce pays, avec le mot propre ou leur signification.* Montréal: Imp. de Pierre Cérat.

Jules-Fabien Gingras. 1860. *Recueil des expressions vicieuses et des anglicismes les plus fréquents par un membre de la Société typographique de Québec.*

Oscar Dunn. 1880. *Glossaire franco-canadien et vocabulaire de locutions vicieuses usitées au Canada.* Québec: Imp. Côté et Cie.

Napoléon Caron. 1880. *Petit vocabulaire à l'usage des Canadiens-français contenant les mots dont il faut répandre l'usage et signalant les barbarismes qu'il faut éviter pour bien parler notre langue.* Trois-Rivières: Imp. Journal des Trois-Rivières.

Sylva Clapin. 1894. *Dictionnaire canadien-français ou Lexique-glossaire des mots, expressions et locutions ne se trouvant pas dans les dictionnaires courants et dont l'usage appartient surtout aux Canadiens-français.* Montréal-Boston: C. O. Beauchemin et fils – Sylva Clapin.

Raoul Rinfret. 1896. *Dictionnaire de nos fautes contre la langue française.*

Narcisse Eutrope Dionne. 1909. *Le parler populaire canadien français.*

Etienne Blanchard. 1914. *Dictionnaire de bon langage.*

Adjutor Rivard, Louis Philippe Geoffrion, Stanislas Lortie et al. 1930. *Glossaire du Parler Français au Canada.* Québec: Société du parler français au Canada.

Louis Alexandre Bélisle. 1954, 1971, 1974. *Dictionnaire général de langue française au Canada.*

Marcel Junot et Claude Poirier. 1977–. *Trésor de la langue française du Québec.*

Louis Alexandre Bélisle. 1979. *Dictionnaire du français nord-américain.*

Léandre Bergeron. 1980. *Dictionnaire de la langue québécoise.* Montréal: VLB.

- Claude Poirier et coll. 1985. *Dictionnaire du français québécois : volume de présentation*. Sainte-Foy: Les Presses de l'Université Laval.
- Claude Poirier. 1988. *Dictionnaire du français plus : à l'usage des francophones d'Amérique*. Montréal: Centre Educatif et Culturel
- André Clas et Emile Seutin. 1989. *J' parle en tarmes : dictionnaire de locutions et d'expressions figurées au Québec*. Montréal: Sodilis.
- Pierre DesRuisseau. 1990. *Dictionnaire des expressions québécoises*. Québec: Bibliothèque Québécoise.
- André Dugas et Bernard Soucy. 1991. *Le Dictionnaire pratique des expressions québécoises : Le français vert et bleu*. Montréal: Les éd. Logiques Inc.
- Claude Boulanger. 1992. *Dictionnaire québécois d'aujourd'hui*. Saint-Laurent: DicoRobert.
- Trésor de la langue française au Québec, Dictionnaire historique du français québécois*. 1998.
- Marie-Eva de Villers. 1997. *Multidictionnaire de la langue française*. Montréal: Ed. Québec/Amérique.
- Britta Scheunemann. 1998. *Le québécois de poche*. Chennevières-sur-Marne: Assimil évasion.
- Claude Poirier (sous la direction de). 1998. *Dictionnaire historique du français québécois: monographies lexicographiques de québécismes*. Sainte-Foy: Presses de l'Université Laval.
- Me'lčuk. 1999. *Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain*. Les Presses de l'Université de Montréal.
- Lionel Meney. 2003. *Dictionnaire québécois-français*. Montréal: Guérin.
- Hélène Cajolet-Laganière et Pierre Martel. (készülöben) *Dictionnaire français québécois d'usage standard*. Université de Sherbrooke.

Bibliográfia

- Bouchard, Ch. 1998. *La langue et le nombril. Histoire d'une obsession québécoise*. Boucherville: Fides, Nouvelles études québécoises.
- Cajolet-Laganière, H. 1998. Attentes et besoins du public québécois en matière de dictionnaires de langue. *Les marques lexicographiques en contexte québécois*. Québec: Office de la langue française, 69.
- De Villers, M-E. 1999. Lexicographie pour une appropriation du français du Québec. *Québec français* (113), 99–102.
- Faribault, M. (ismertető): Lionel Meney. 2002. Dictionnaire québécois français. *Recherches sociographiques* (43/3).
- Piron, M. 1975. *Bulletin de l'Académie royale de langue et de littérature françaises*, (t. LIII / 2), Bruxelles, 111–122.
- Poirier, C. 2003. *Base de Données Lexicographiques Panfrancophone, Document de présentation*. Université Laval, Québec, 4.

- Quemada, B. 1990. Trésor informatisé des vocabulaires francophones. In: Clas, A., Ouoba, B. (szerk.) *Visages du français. Variétés lexicales de l'espace francophone*. Paris – London: Aupelf et John Libbey, 142.
- Saint-Yves, G. 2002. *L'évaluation des canadianismes : Porte d'entrée à la lexicographie du français au Canada*. www.bmlisieux.com/colloque/styvesco.htm.
- Wooldridge, R. 1989. (ismertető). Dictionnaire du français plus: à l'usage des francophones d'Amérique. In: Poirier, C. (szerk.) *University of Toronto Quaterly* (59), 176–178.